

Левківський М.В. Морально-правова відповідальність у життєвому самовизначенні старшокласників / М.В. Левківський // Теорія і практика формування громадянських цінностей у старшокласників. – Житомир.: ЖОППО, 2004. – С. 25 – 28.

Михайло Васильович Левківський,
доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**Морально-правова відповідальність у життєвому
самовизначенні старшокласників**

Аналізуються складники морально-правової відповідальності старшокласників для успішного досягнення життєвого самовизначення.

На сучасному етапі демократизації суспільного життя, гетерогенністю українських громадян за майновим цензом і полярністю думок, переконань визначальним чинником душевного спокою, злагоди виступає персональна відповідальність кожного та життя країни в цілому. Тому в особистісно-орієнтованому вихованні виникає гостра потреба в утвердженні інтегральних якостей школярів, серед яких генералізуючою виступає морально-правова відповідальність. Остання у разі сформованості, стає визначальним регулятором пізнавальної, різнобічної предметно-перетворювальної діяльності та поведінки юнаків і дівчат шкільного віку.

Зазначимо, що у реальному процесі чітко виявляється протиріччя між потребою сучасних, особливо старшокласників, у виявленні морально-правової відповідальності й недостатньою її сформованістю. Це пояснюється багатьма причинами.

По-перше. Ще є відчутними наслідки попередньої виховної системи, котра домінувала у минулому столітті протягом десятиліть. Наслідками такої виховної системи, за переконанням академіка АПН України Кременя В.Г., відбулась екстернальна особистість, для якої визначальними у життєдіяльності домінували конформізм і відсутність здатності до виявлення персонального

обов'язку [1, 35]. Природно, що радянській системі, за тих часів, екстернальною особистістю легше було маніпулювати, а персональні обов'язки індивідів часто підмінювати відповідальністю колективу за кожного.

По-друге. В останнє десятиріччя у зв'язку із затяжною соціально-економічною кризою, полярністю політичних думок, етапом „дикої капіталізації” надто складно утверджувати молодим людям “взірець у вихованні” (за академіком І.Д.Бехом). Тому результатом цього виявився, образно кажучи, “вакуум в утвердженні виховного ідеалу”, що також не додає до зміцнення персонального обов'язку за навчальні, громадські справи, тобто морально-правова відповідальності юнаків та дівчат шкільного віку.

По-третє. Хоча в останні роки з'явилася ціла низка праць з окресленого напрямку психолого-педагогічної науки (І.Д.Бех, К.Муздибаєв, В.М.Оржеховська, М.В.Савчин, М.І.Сметанський), все ж доводиться констатувати, що у сьогоденні ще не досить чітко є обґрунтованою і структурованою ця особистісна характеристика.

У контексті зазначеного вище, підкреслимо, що у розробці структури морально-правової відповідальності старшокласників доцільно враховувати соціокультурний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, системний і синергетичний підходи. Врахування останнього є надто суттєвим, оскільки у педагогічному полі такого визначається, перш за все, складність відповідальності як особистісного новоутворення, а, також циклічність і неперервність самого процесу формування.

Загалом, морально-правову відповідальність старшокласників ми кваліфікуємо як генералізуючу особистісну якість, котра дозволяє учневі добровільно і свідомо брати на себе навчальні, різнобічні громадські соціальні зобов'язання та передбачати наслідки власних дій і дотримуватися їх виконання. Природно, що у такий спосіб розвивається здатність не до ретроспективи, а до перспективи, коли учень, плануючи навчальні і громадські дії, формує здатність передбачення наслідків недалекого майбутнього. Тобто

йдеться про усвідомлення самозобов'язань старшокласника та зміцнення інтернальності самоконтролю.

У структурі відповідальності старших школярів ми виділяємо когнітивний, орієнтаційно-ціннісний, мотиваційний, практичний і особистісний компоненти. Суттєво, що у реальному педагогічному процесі ці компоненти формуються цілісно у чіткій системі виховної діяльності.

Проте, у педагогічній практиці існує суперечність між потребою у розвитку зазначеної якості і відсутністю чіткої системи виховної діяльності. Причини цієї суперечності губляться у матеріальних чинниках та ще неповністю утвердженій системі інтерактивних виховних технологій, зорієнтованих не лише на вікову категорію школярів, а й на конкретну особистість. Відомо, що є свої особливості у формуванні відповідальності щодо дітей, підлітків та шкільного юнацтва.

За нашими даними, відповідальність у молодшому шкільному віці виявляється як почуття обов'язку. Часто-густо діти не можуть виявити внутрішніх детермінант відповідальності. Очевидно, формування почуття обов'язку варто розпочинати двома шляхами. У навчальній діяльності та під час позакласного читання дітям цілеспрямовано пропонують знайомство з яскравими постатями (героями), які здатні доводити справу до логічного завершення, виявляючи при цьому наполегливість, гуманність, совістливість. Крім того, у позаурочний час діти включаються у різноманітні ігри, посильну корисну діяльність, котрі зміцнюють почуття індивідуального виконання доручення. Все ж, на даному етапі діти не в змозі виявляти у повній мірі відповідальність, тому доречно мали б бути різноманітні тренінги, проєктивні методики, психомалюнки та інше.

Кризовий період підлітка дозволяє у певній мірі виявляти індивідуальну відповідальність, оскільки, за Ж. Піаже, хлопчики і дівчатка чітко встановлюють зв'язок між власними діями і їх наслідками. Очевидно, визначальним у цьому зв'язку є доручення підлітків у родині і школі. За нашими даними, чіткіше виявляється індивідуальна відповідальність у

сільських підлітків, оскільки значна частина з них має конкретну справу у родині.

Не вдаючись до детального аналізу, все ж зазначимо, що гуманітарний зміст навчання учнів у ці роки зміцнює розвиток таких складників відповідальності як пунктуальність, доброзичливість, працьовитість, альтруїзм. Проте, у реальній виховній практиці чітко виявляється протиріччя між потребою гуманістичної спрямованості поведінки підлітків і прагматичним (а іноді й деструктивним) її віддзеркаленням у навчанні і житті.

Розв'язанню зазначеного протиріччя сприяють різноманітні форми та види позаурочної діяльності, включення підлітків у систему гурткової роботи, відвідання позашкільних установ. Досвід роботи окремих шкіл (Сахнівська, Черкаська обл.; Кропивницька, Кіровоградська обл.; Український гуманітарний коледж ім. В. Сухомлинського) дозволяє виділити саме ті види діяльності, котрі сприяють утвердженню працьовитості, допитливості, потребі у самоствердженні підлітків. Серед них – широка система дослідництва, суспільно-корисна діяльність, включення у волонтерські гуртки. Наші спостереження переконують, що саме систематичне включення підлітків до зазначених видів діяльності зміцнює їх здатність до планування та самоконтролю. Проте, така діяльність мала б поєднуватися із сучасними технологіями пізнання себе як особистості (психомалюноки, психодрами, психологічні тренінги та ін.). У такий спосіб оцінка та самооцінка школярів має тенденцію до адекватності, що й забезпечує виявлення основних атрибутів їх відповідальності.

На етапі старшого шкільного віку в юнаків виникає гостра потреба у самоствердженні та професійному самовизначенні. Саме це об'єктивно мало б сприяти зміцненню персональної морально-правової відповідальності юнацтва. Проте, за нашими даними, існує гетерогенність (велика полярність) між виявленням відповідальності старшокласників елітних освітніх установ і масових загальноосвітніх середніх шкіл. Учні перших, образно кажучи, знають, чого вони хочуть досягнути у майбутньому житті (мають чіткі професійні

наміри), а іншим – складно визначитися. Вирішення цих завдань ускладнюється реаліями нашого життя (відсутність можливості долучатися до суспільно-корисної трудової діяльності у містах, комерціалізації частини позашкільних установ, клубів та ін.).

Проте, зміцненню усвідомлення морально-правової відповідальності старшокласників покликані гуманітарні дисципліни (“Людина і світ”, вітчизняна й зарубіжна література, всесвітня історія, історія України, історія рідного краю та ін.). Все ж, позаурочна діяльність у цьому напрямку мала б сприяти виявленню юнаками та дівчатами (рефлексії) власних потенцій і негараздів. Досвід елітних закладів м. Житомира (обласний педагогічний, міський технологічний ліцеї, гуманітарна гімназія №23) засвідчує про необхідність ґрунтовного знайомства старшокласників з психологією особистості.

У такий спосіб оцінка і самооцінка юнаків наближається до адекватної. Природно, що вивчення особистісних якостей на різноманітних факультативах, опрацювання конкретних правничих тем, котрі стосуються прав й власних обов’язків перед старшими, однолітками і державою поєднується з їх науково-пізнавальною діяльністю у рамках МАН України, участю у інтелектуальних командних іграх з прагненням отримання призових місць на Всеукраїнських змаганнях, у клубах за інтересами, у краєзнавчо – пошуковій, громадсько – корисній, волонтерській, оздоровчій діяльності, самоврядуванні, іграх, що сприяють формуванню майбутніх громадян з критичним мисленням („Вибори президента”, „Вибори Народних депутатів, міських, сілких голів Рад” та ін.) а також залучення до різних психолого-педагогічних тренінгах.

Суттєвим є те, що в зазначених вище навчальних закладах успішно апробується факультативний курс „Ми – громадяни України”, „Громадянська освіта” юнаків та дівчат старшого шкільного віку. Вивчення даних курсів здійснюється у формі проектів, кожен з яких передбачає розвиток не лише когнітивної сфери у напрямі взаємин громадянина і держави та тих соціальних інституцій, що їх уможливають, а й умінь користуватися власною свободою,

правами, дотримуватись обов'язків перед собою, школою, Вітчизною (диспути, ділові ігри, діалоги, полілоги та інші інтерактивні навчально-пізнавальні форми). Тим самим такий спосіб пізнання стає максимально наближеним до життєдіяльності та життєтворчості, а презентації, якими завершується вивчення кожного розділу дозволяють познайомитися з морально-правовими здібностями юнаків та дівчат також і учням молодшого віку. Тривалий досвід вивчення даних курсів старшокласниками дозволяє стверджувати, що аналогічні дисципліни мусили б мати місце в усіх загальноосвітніх установах.

У результаті розвитку когнітивної сфери старшокласників, зміцнення внутрішньої мотивації (мотиви самовизначення, самовираження, самоствердження, самореалізації та інші внутрішні спонуки) сформованості моральних, соціальних вмінь морально-правова відповідальність шляхом інтеріоризації та рефлексії присвоюється юнаками та дівчатами як інтегральна якість. Виявляється пряма залежність: чим активніше включаються юнаки і дівчата у навчальну, позаурочну, волонтерську, різносторонню діяльність, тим повніше виявляється їхня персональна морально-правова відповідальність за наслідки власних дій, за своє маловіддалене майбутнє.

Загалом у старшому шкільному віці, у зв'язку з реформуванням освіти, позитивною виявиться тенденція утвердження відповідальності юнацтва у зв'язку з профільним навчанням, оскільки професійні наміри учнів будуть ґрунтовнішими і більш осмисленими, що, у свою чергу, зміцнюватиме їхню морально-правову відповідальність. Це, у свою чергу, зміцнюватиме оптимізм старшокласників, їхні професійні наміри, тобто те, що у психології юнацького віку кваліфікують як життєве самовизначення. Проте, це потребує подальших підтверджень.

Можна стверджувати, що в результаті достатньої сформованості, відповідальність, завдяки рефлексії, присвоюється особистістю старшокласника, стаючи, тим самим, визначальним атрибутом її самоствердження та самореалізації у подальшому житті.

Література.

1. Кремень В.Г. та ін. Україна: альтернатива поступу: критика історичного досвіду. – К.: ARC – UKRAINE, 1996. – 793 с.
2. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 336с.

Левковский М.В. Морально-правовая ответственность в жизненном самоопределении старшеклассников.

Анализируются составляющие морально-правовой ответственности старшеклассников для успешного достижения жизненного самоопределения.